

ЕПИТАФИ НА САБОРНОМ ГРОБЉУ У СЕНТАНДРЕЈИ КАО ВАЖАН ИЗВОР ЗА АНТРОПОНИМИЈСКА ПРОУЧАВАЊА

У раду се анализира антропонимија српске заједнице у Сентандреји (Мађарска) на основу лингвистичког материјала епитафа Саборног гробља у временском распону од 3 века. Лично име омогућава увид у моделе друштвене и културне организације српског друштва и може понудити значајне податке за праћење културних и етничких промена. У 20. веку у некада мултиетничкој Сентандреји, са снажном српском заједницом, мађарска популација постаје већинска, док српско становништво, услед расељавања, интензивне асимилације и старосне структуре, почиње да губи свој идентитет. Овакви друштвени, политички и језички утицаји на српски живаљ Сентандреје одразили су се и на именослов кроз пораст броја имена страног порекла. Циљ овог рада јесте да понуди, пре свега, лингвистичку анализу прикупљеног материјала, уз осврт на интердисциплинарне социолингвистичке и етнолингвистичке аспекте могућег приступа оваквој грађи. Анализирани су традиционални начини именовања у овој заједници, као и промене у антропонимикону условљене другачијим етничким и религиозним окружењем. Дат је преглед најчешћих мушких и женских имена, праћен анализом динамике развоја именослова током генерација и векова.

Кључне речи: антропонимикон, епитаф, лично име, Сентандреја.

Данас једино сачувано гробље у Сентандреји, тзв. Саборно гробље добило је назив према Саборној цркви /Стефановић, 1987: 311/, која се налази у његовој близини и ово гробље представља значајно сведочанство које прати живот српског живља у овој варошици од времена после Велике сеобе под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем до данас. Сматра се да су се Срби убрзо након насељавања Сентандреје сахрањивали на овом гробљу, међутим, ти првобитни споменици нису се у већем броју сачували до данас.

¹ Marija.Djindjic@isj.sanu.ac.rs.

² Овај рад настао је у оквиру пројекта Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

На српском сентандрејском гробљу евидентирано је 425 надгробних споменика, чији највећи број припада периоду од средине 18. века до средине 20. века. Највише сачуваних споменика датира из 19. века. У 18. и 19. веку слаби су трагови етничке, културне или језичке асимилације. Трагови етничке и језичке асимилације углавном се везују за 20. век /Вуловић и др., 2009: 310/.

Као резултат теренског истраживања обављеног у оквиру пројекта Културни идентитет српске националне мањине у Мађарској, који се остваривао у виду међуакадемијске сарадње између Српске академије наука и уметности и Мађарске академије наука, 2012. године објављена је монографија под називом *Саборно гробље у Сент Андреји – прошлост и натписи*, чији су аутори Димитрије Е. Стефановић, Наташа Вуловић, Марија Ђинђић, Владан Јовановић и Данијела Радоњић /Вуловић и др., 2012/. Грађа прикупљена и обрађена у овој монографији представља корпус који може бити полазиште за разноврсна лингвистичка, односно филолошка истраживања, али и за историјска, етнологска, културолошка и бројна интердисциплинарна истраживања. Надгробни натписи обилују подацима драгоценим за проучавање порекла становништва, старости појединих породица, њиховог раслојавања, економских и социјалних промена, као и других социолошких, етнографских и феномена /Вуловић и др., 2009: 312/. Поред појединачно обрађених споменика, односно њихових епитафа, најзначајнија лексика забележена на њима систематизована је у неколико тематских регистара: Лична имена и надимци; Презимена и очинства; Упокојени свештеници; Носиоци племићких титула; Занимања, звања, друштвени положај, титуле, чинови, неке похвалне квалификације и установе³; Конфесионалне припадности, етници, ктетици, насеља, области и земље; Називи родбинских односа и породичних стања; Клесари и трговци надгробним споменицима.

Лично име представља важан индиректан показатељ друштвене, културне и етничке припадности појединца. Лична имена заједнице Срба у Сентандреји представљају значајну грађу за проучавање не само именослова Срба у крајевима северно од Саве и Дунава већ и допринос проучавању српског именослова уопште. Њихово подробије изучавање омогућило би праћење промена које су се одвијале у тамошњем именослову током 18, 19. и 20. века, као и њиховог односа према развоју антропонимикона у матици.⁴

Српски именослов има три значајна слоја: народни (словенски), хришћански (светачка и библијска имена) и новије позајмљенице⁵. Српски

³ О називима за занимања, звања и занате на епитафима српског сентандрејског гробља, в. Вуловић и др., 2010.

⁴ Антропонимијом Срба у Сентандреји и другим насељима у Мађарској бави се Д. Стефановић у необјављеном раду: Нешто о христијанизацији именослова Ловрана током 18. века в. Стефановић, необјављени рад. Д. Дрљача, бавећи се чувањем етничког идентитета Срба у дијаспори, односно њиховим гробљима као сведочанствима етничких процеса, између осталог, износи и извесне податке о именослову Срба /Дрљача, 1990а; Дрљача, 1990б/.

⁵ Трећу категорију представљају „остала имена, то јест позајмљенице које се не уклапају

именослов у глобалу карактерише константна заступљеност народних имена кроз векове, и поред знатне християнизације српског антропонимског фонда од средњег века па надаље.⁶ Значајну улогу у обликовању српског антропонимикона одиграла је и толеранција наше цркве према народним именима, што представља битну разлику у односу на праксу именовања у западноевропској, католичкој, али и руској православној традицији, које карактерише доминирање календарских имена. Иако главнину српског антропонимијског фонда (и историјског и савременог) чине народна имена (њихову заступљеност и фреквентност несумњиво потврђују анализе територијално и хронолошки разноврсних извора), поједина истраживања савременог антропонимикона дају и другачије резултате: узорци који показују већу фреквентност календарских имена прикупљени су у сремским селима /Бошњаковић, 1987: 316–318/, у Београду /СТИЈОВИЋ, 1996: 168–169/ и Новом Саду /Лађевић и др., 2011: 196/.

За потребе овог истраживања прегледали смо регистар у наведеној монографији који носи назив *Лична имена и надимци* и бележи око 300 имена. Овај регистар садржи три списка у којима су имена навођена истим писмом као у оригиналној грађи: ћирилицом (савременом, ранијом грађанском, као и црквеном), црквенословенском ћирилицом, и латиницом /Вуловић и др., 2012: 479–481/. Треба нагласити да се развој фреквентности по периодима у именослову не може ваљано пратити због недовољног броја имена у овом корпусу, али је могуће стећи увид у поједине тенденције у развоју именослова Сентандреје, као значајне градске средине Срба у крајевима северно од Саве и Дунава.

На споменицима који су јасно датирани, односно на којима су рашчитане године рођења и смрти, највећи је број имена који припада периоду 19. века, док су у знатно мањој мери присутна имена Сентандрејаца који су рођени у 18. и 20. веку.⁷

С обзиром на то да је сачињавање фреквенцијске листе имена приликом испитивања именослова уобичајена пракса, урадили смо листу која бележи десетак најчесталијих облика женских и мушких имена у нашој грађи (датих по опадајућој фреквенцији): Петар, (Петр) Јован (Јоан), Стеван (Стефан, Степан), Никола (Николај), Димитрије (Димитриј), Георгије (Георги, Григори, Григориј), Павел (Павле), Александар, Михајло (Михаило, Михаил), Марко; Марија, Јелена (Елена), Ана, Екатерина (Јекатерина),

у антропониме хришћанске традиције“ /СТИЈОВИЋ, 1996: 165–166/, односно, пре свега, антропониме хришћанске православне традиције.

⁶ О народној основи српског именослова и његовим главним категоријама, в. СТИЈОВИЋ, 1996: 167–168.

⁷ Известан број споменика није било могуће јасно датирати. На неким нису наведени подаци о години рођења и смрти, а неки споменици су оштећени, па текст није било могуће рашчитати. Споменика без јасних података има и из периода 20. века.

Јулијана, Софија, Јелисавета, Милица, Олга, Еуфимија (Еуфемија).⁸ Треба приметити да су међу најфреквентнијим мушким именима сва имена календарска, црквена, док су међу женским таква имена најчешћа, али се међу њима налази и народно име Милица.

Осврнућемо се на имена из грађе која су носиле особе рођене у 18. веку. Списак имена указује на потискивање народних имена, односно на тенденцију давања календарских имена. Од 77 имена само су два народна: Станика и Милош. Највећи је број носилаца женског имена Катарина и мушких имена Петар и Димитрије, док су учесталија и следећа женска и мушка имена: Марија, Елисавета и Григориј.

Ова грађа потврђује резултате и запажања проф. Димитрија Стефановића, који је проучавао именованост Срба у Ловри у 18. веку, као и матичне књиге рођених Типровачке цркве у Сентандреји, такође из 18. века, а то је да се именованост северних Срба разликује од именованости Срба у матици по томе што га карактерише одсуство народних имена /Стефановић, необјављени рад/.

Треба напоменути да се народна имена нису у потпуности изгубила из именованости Сентандрејаца, на шта указују споменици из 19. и 20. века.

У 19. веку јављају се следећа народна имена: Вера, Даворка, Даница, Дивна, Драгутин, Душана, Зора, Зорка, Љубица, Љубомир, Мила, Милан, Милица, Мица, Милоје, Милош, Младен, Озрен, Раде, Станоје, Славојка, Станика, што од укупног броја имена забележених у овом веку чини мање од 10%!

Народна имена која су забележена у 20. веку јесу: Мирко, Стојан, Вукосава.

У нашој грађи налазимо имена као што су Станика, Станоје, Стојан, која се јављају само спорадично, а припадају групи тзв. заштитних имена (којима се најчешће изражава веровање, брига, жеља и др. у вези са порођајем и судбином новорођеног детета)⁹ и која су нарочито честа у српским јужнијим крајевима¹⁰.

⁸ Према уобичајеној пракси као варијанте истог, основног имена, посматрали смо облике као што су: Стефан, Стеван, Степан; Павел, Павле; Григориј, Григорије и сл. Напомињемо и то да су у појединим случајевима у грађи у питању биле условне реконструкције облика номинатива на основу зависног падежа лексеме. Такође, у случају могуће варијантности имена исписаних ранијом грађанском или црквеном азбуком (Елена, Јелена), следили смо устаљену традицију заступљену у календару Српске православне цркве, уз указивање на могућу варијантност (Екатерина, Јекатерина) /Вуловић и др., 2012: 479-480/. Свакако су у питању варијантни облици истих имена хришћанског порекла настали као српски еквиваленти позајмљеница (који су се због прилагођавања српском језичком систему мање или више удаљили од изворног облика) /СТИЈОВИЋ, 1996, 169/.

⁹ О заступљености оваквих имена у сеоској средини Ловре пише Д. Стефановић /Стефановић, необјављени рад/.

¹⁰ Исп. податке о најфреквентнијим именима у селима Пећког Подгора /СТИЈОВИЋ, 1996: 167-168; СТИЈОВИЋ, 1979: 342-345 и 365-368/.

Ако се осврнемо на тип језика и писма којима су епитафи исписани, приметимо да су у црквенословенском регистру једина три народна имена: Бошко, Бранка и Станоје. Дакле, именослов је овде скоро искључиво календарски.

Треба приметити да су у грађи забележени и облици хипокористика, скраћених имена, односно надимака, који су постајали прави антропоними, као што су: Паја, Лаза, Ђура, Јула, Јулка, Мара.

Започињањем процеса губљења језичког, као и етничког идентитета, издваја се група која у извесној мери остаје привржена верској, а понекад и етничкој традицији својих предака, али је њихов матерњи језик претежно изгубљен /Вуловић и др., 2012: 38/. Тако почиње да преовлађује матерњи језик стране која припада већинској средини у све чешћим мешовитим браковима, и језички натписи на споменицима су тако често на језику већинског становништва, односно мађарском језику.¹¹

На споменицима из 20. века забележени су случајеви исписивања латиницом и на страном језику имена које по пореклу припада српском језичком систему, као нпр. Видосава, које је наведено као *Vidoszava* (споменик број 334), Даница и Цвета у натписима на мађарском језику (споменици број 342 и 290), Зора (споменик број 9). Споменик под бројем 9 показује јасну асимилацију у 20. веку: после натписа исписиваних ћирилицом и на српском језику (са именима чланова породице преминулих крајем 19. и почетком 20. века), након 30-их година 20. века текст епитафа исписиван је латиницом и на мађарском језику.

Такође, поред знатног броја забележених имена удатих жена која се у мађарском језику граде према имену супруга (додавањем творбене морфеме –*né* на основу мужевљевог личног имена или презимена), налазимо и таква наведена на мађарски начин, а чија је основа део српског именослова, као што су *Dobrimirne* и *Milutinne*¹². Највећи број оваквих образовања у нашем корпусу грађен је од страних, обично мађарских мужевљевих имена: нпр. *Antalné*, *Demeterné*, *Haritonné*, *Tiborné*. Било да су у питању мађаризовани облици имена српског именослова или мађарска имена, овакви случајеви потврђени су претежно на споменицима из 20. века.

Показатељ етничке толеранције у натписима на надгробним плочама представља навођење имена супружника из мешовитих бракова доследно исписаних на њиховим матерњим језицима, као што је то нпр. случај на споменику под бројем 70:

¹¹ Више о језику натписа на споменицима видети у тексту Д. Стефановића /Вуловић и др., 2012: 30–38/.

¹² На основу којих је у латиничном регистру у Монографији успостављан упућивачки облик Добримировица (супруга Добримира), Милутиновица (супруга Милутина) /Вуловић и др., 2012: 481/.

DR. TARNÓCZY GYÖRGY

СУПР(УГА): ОЛГА МАРГАРИТОВИЋ

др. Евгеније Маргаритовић

neje. Benedek Ildikó.

У односу на старије споменике писане ћирилицом са српским именима и презименима и другим битним подацима, а често и пропратним пригодним текстом, новије споменике карактеришу врло сведени подаци о покојнику написани на разне начине, све чешће на мађарском језику. На сличну ситуацију на српским гробљима у околини Будимпеште, а нарочито на новије споменике чији су натписи на мађарском језику због потомака који не говоре (или слабије говоре) српски указује Д. Дрљача, оцењујући да су „губљење писма уз језик, у тако осетљивој сфери народног живота као што је посмртни култ, с тим у вези промена имена и презимена, као и бројно учешће припадника несрпског порекла у животу српске етничке заједнице – потврда... веома узрапредовалих асимилационих токова” /Дрљача, 1990а: 72/.

Навешћемо неколико примера: Boskovits Gabor, Boskovits Gaborne (споменик под бројем 322), Szretykovics Danica (споменик под бројем 342), Atyimity Szilard (спменик под бројем 366), Lyubolyevits Gabor (споменик под бројем 401). Од краја 19. и почетка 20. века јављају се и српска и мађарска имена наведена уз српско презиме исписано латиницом на мађарски начин, односно мађаризовано презиме.

Под утицајем другачијег етничког и професионалног окружења, долази до промена у српском именослову Сентандреје. У 19. веку јавља се трећа група имена која можемо сматрати „новијим позајмљеницама”. До давања имена западне традиције долази под утицајем моде, средине, односно праксе именовања већинске мађарске популације. Као пример можемо навести натпис на споменику под бројем 395, на српском језику и ћириличним писмом, који бележи имена Леона (рођена Стефановић, 1840. г.), Аурелка (рођена Апостоловић, 1878. г.). Тако су у ћирилицом исписаним текстовима наведена имена: Ливија, Лујзина, Амалија, Агра, Паулина, Леона, Аврелија, Аурелија, Аурелка, Агрипина, Амалија, Бригита, Варвара, Габријела, Гашпар, Гизела, Евген, Евгенија, Евгеније, Евица, Екатерина, Ема, Емануил, Емил, Емилија, Емилијана, Зинаида, Ирина, Јулиј, Јулијана, Корнел, Корнела, Корнелија, Кристина, Леона, Ливија, Лујзина, Макрина, Маргита, Неонила, Паулина, Петронила, Фенет, Фенета, Федор, Феодор. У питању су имена која нису својствена традиционалном српском именослову, а јављају се под утицајем западне, претежно католичке традиције, али и руске, православне, са којом су одржавани интензивни културни контакти. Како лично име најчешће представља и ознаку етничког и верског идентитета, промене у антропонимикону указују на различите процесе у друштву, пре свега на

процесе удаљавања од властите етничке традиције у мултиетничкој средини /исп. Дрљача, 1988/.

Надамо се да ће описано теренско истраживање и грађа прикупљена на овај начин моћи да послуже као подстицај и модел за даља истраживања на српским гробљима као што су она у Помазу, Калазу, Чобанцу у Мађарској, али и на другим српским гробљима у дијаспори. Намера нам је била да укажемо на отварање даљих могућности за детаљнија језичка испитивања српског антропонимикона, али и друга филолошка, као и социолошка и етнологска проучавања становништва на територији Мађарске на основу оваквог материјала.

Литература

- Бошњаковић, 1987: Ж. Бошњаковић, Ономастика Срема. Београд: *Ономатолошки прилози*, 8, 305–447.
- Вуловић и др., 2009: Н. Вуловић, М. Ђинђић, В. Јовановић, Д. Радоњић, Филолошка истраживања на српском градском сентандрејском гробљу. Београд: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 74/1–4, 309–314.
- Вуловић и др., 2010: Н. Вуловић, М. Ђинђић, Д. Радоњић, О називима за занимања, звања и занате на епитафима српског сентандрејског гробља. Београд: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 76, 131–136.
- Вуловић и др., 2012: Н. Вуловић, М. Ђинђић, В. Јовановић, Д. Радоњић и Д. Е. Стефановић, *Саборно гробље у Сентандреји. Прошлост и натписи*. Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука • Музеј Српске православне епархије будимске • Институт за српски језик САНУ ЈП „Службени гласник“.
- Дрљача, 1988: Д. Дрљача, Лично име као ознака еничког идентитета. Београд: *Етнологске свеске*, 9, 73–80.
- Дрљача, 1990а: Д. Дрљача, Гробља Срба у дијаспори као сведочанство савремених етничких процеса. Београд: *Етноантрополошки проблеми*, 7, 67–73.
- Дрљача, 1990б: Д. Дрљача, Опште и посебно у чувању и губљењу етничког идентитета Срба у расејању. Београд: *Гласник Етнографског института САНУ*, XXXIX, 21–31.
- Лађевић и др., 2011: Лађевић М., Станојевић Д., Јањић И., Динамика најпопуларнијих личних имена у Новом Саду током педесет година, у: *Лексикологија. Ономастика. Синтакса – Зборник у част Гордани Вуковић*. Нови Сад, 191–200.
- Стефановић, 1987: Д. Е. Стефановић, Епитафи у српским црквама и портама у Сентандреји, у: *Сентандрејски зборник САНУ*, I. Београд, 309–328.
- Стефановић: Д. Е. Стефановић, *Нешто о християнизацији именованца Ловрана током 18. века* (необјављен рад).

СТИЈОВИЋ, 1979: С. СТИЈОВИЋ, Ономастика источног дела Метохијског (Пећког) Подгора. Београд: *Ономастолошки прилози*, 1, 237–380.

СТИЈОВИЋ, 1996: С. СТИЈОВИЋ, Поглед на позајмљенице у српском именованости, у: *О лексичким позајмљеницама*. Суботица–Београд, 165–172.

Daniela Radonjic

Marija Djindjic

TOMBSTONE EPITAPHS OF THE SERBIAN ORTODOX CATHEDRAL CEMETERY IN SZENTENDRE (HUNGARY) AS AN IMPORTANT SOURCE FOR ANTHROPNOMY RESEARCHES

(Summary)

This study is an investigation in anthroponomy of a Serbian community in Szentendre (Hungary) based on linguistic material of Cathedral Cemetery covering the period after the Great Migration under Patriarch Arsenius Carnojevic in 1690 till nowadays. Personal name offers important insights into the patterns of social and cultural organisation of Serbian community and can be a key for following cultural changes. Around 300 names were recorded on the inscriptions of tombstone epitaphs. In the 20th century, in earlier multiethnic Szentendre (with strong Serbian community) the Hungarian population became a majority, while Serbian population due to the displacement, intense assimilation and age structure, rapidly decreased in number and started to lose its identity. These social, political and linguistic influences on the Serbian people of Szentandre have left their impact on naming patterns which resulted in certain increasing number of names of foreign origin. The aim of this paper is to present linguistic and socio-cultural analyse of collected material, focusing on traditional Serbian naming patterns in this community, but also on changes in it caused by different ethnic and religious surrounding. A survey of most common male and female names, accompanied by analyse of dynamics of variation of names during generations and centuries covered by this study is offered.

Key words: anthroponomy, epitaphs, cultural identity, naming patterns.